

Supplementärartikel nr 5

Att spåra den kristna härkomsten i Alexandria

Av Earl Doherty

Kristendomens födelse

När mytteoretiker som Arthur Drews och J.M. Robertson tidigt under förra seklet lade fram sin syn på en kristendom utan Jesus från Nasaret, var en av invändningarna mot deras ståndpunkt följande påstående: ”[Dessa författare] måste som stöd för sina teser visa att det fanns en judisk myt om en döende och uppstånden Gud...namnet Jesus måste också bevisas vara namnet på en mytologisk gestalt och en förkristen Jesus-kult måste påvisas.” Denna åsikt framfördes av W. Foerster i *Theological Dictionary of the New Testament*, volume III, s. 290 (publicerad på 1940-talet). Foerster fortsatte att slå fast: “Det finns inga direkta eller otvetydliga vittnesmål om någon sådan kult.”

Må så vara. Men sådana invändningar är vilseledande och onödiga. Det hävdas ofta, exempelvis, att judarna inte hade någon föreställning om en lidande Messias. Jodå, det hade de. Den tankeriktningen fanns, även om den var marginell (och troligen hade ett starkt hedniskt inslag), och den växte och blev den dominerande formen av kristendomen. Poängen är att det inte är nödvändigt att påvisa några förkristna kristna. Den judiska sekteristiska rörelse som Paulus anslöt sig till och predikade i, var själv innovatören. Även om vi inte finner Paulus bland de tidigaste grundarna, så var han en av rörelsens mest kreativa och inflytelserika arkitekter.

Tyvärr vet vi inte var eller när den förste judiske (eller hellenistisk-judiske) tänkaren ställde sig upp efter en genomläsning av de heliga skrifterna och deklarerade, att här var sanningen: Messias var inte en framtida härskare och Guds mänskliga agent, en präst eller krigare, utan Guds egen gudomliga Son, en andlig gestalt, som var föreexisterande med fadern. Dessutom hade han i det andliga riket stigit ned från den högsta himmelska sfären, lidit, dött och blivit upphöjd, för att garantera de troendes egen upphøjelse. Vi vet inte vem som först gav namnet ”Yeshua” (Jesus) som betyder ”befriare, frälsare” åt en sådan andlig Son och Kristus. Vi vet faktiskt inte om sådana innovationer kan tillskrivas någon enskild person. Det är i själva verket högst osannolikt.

Vad vi vet är att sådana innovatörer byggde på samtida religiös filosofi, både judisk och grekisk. De hade föregångare. Vi kan förstå ursprunget till den kristna rörelsen, och den framgång apostlar som Paulus uppnådde, bara om det fundamentala begreppet om en himmelsk förmedlare mellan Gud och människan, redan var en del av tidens filosofiska struktur. Skapandet av de kristna idéerna utifrån denna struktur var en process som otvivelaktigt ägde rum på mer än en plats runt östra Medelhavsområdet, med olika församlingar och individer samverkande med varandra under loppet av ett okänt antal år. Uppteckningar om en sådan nyskapande evolutionär process har förlorats för oss, men vi kan se tidiga manifestationer av dem i de kristologiska hymnerna i Filipperbrevet (2:6:11), Kolosserbrevet (1:15-20) och 1 Timotheosbrevet (3:16), i Hebréerbrevet och i Visheten-Ordet-Sonen-mysticismen i Salomos Oden (se Supplementärartikel nr 4). Och vi kan från olika ställen i Paulus brev få viss uppfattning om Paulus egen tillämpning och omprövning av de nykläckta idéer han anslöt sig till.

Att det var produkten av personliga studier och funderingar över de heliga skrifterna, som sågs som andens verk, uppenbarade av Gud, står klart i många passager i breven. Paulus har

kunskap om Sonen därför att Gud har uppenbarat ett sådant väsen direkt för honom (Gal 1:16); Sonen är subjektet för Guds evangelium som man finner hos profeterna (Rom 1:1-4); och att han dog och uppstod från döden är kunskap som Paulus har mottagit genom uppenbarelse vid läsning av Skriften (1 Kor 15:3-4: se Supplementärartikel nr 6, "Källan till Paulus evangelium"). I händerna på tänkare som Paulus tog den förmedlande Sonen och hans roll i frälsningen en ny form.

Medvetet eller omedvetet anpassade Paulus och hans samtida sin andliga Son till tidens tankemönster. Och dessa mönster kan urskiljas. Kanske är de ingenstans så klara som i Alexandria runt sekelskiftet, speciellt i skrifter av Filon Judeus. Filon kan betraktas som någon slags "farfar" till kristendomen - några av hans gener har förts vidare till Paulus och andra, gener som Filon fått från sina egna stamfäder i den platonska världens filosofi och den judiska Vishetsteologin. Jesus genetiska idé sammansättning hade rika anlag.

Filon från Alexandria

Staden Alexandria grundades år 331 fvt av Alexander den store, på dennes erövrarstråt över det persiska imperiet. Den var hemvist för den största judiska församlingen i diasporan. Här blomstrade det mest framstående judiska lärocentrat utanför Palestina, och här översattes hebreiska bibeln till grekiska under tredje århundradet fvt. Alexandria var otvivelaktigt den viktigaste träffpunkten för grekisk filosofi och judiskt tänkande.

Den främste filosofen-teologen i hellenistisk judendom, Filon, föddes runt 25 fvt och levde till någon gång efter år 41 vt. Filon trodde att den platonska filosofin under hans tid (som nu kallas medelplatonism) med tillägg av element hämtade från de stoiska och pytagoreiska systemen, representerade den sanna bilden av Gud och universum. Men Filon var först och främst jude och det judiska tänkandet var centralt i hans uppfattning. Han var övertygad om att de judiska skrifterna, liksom de judiska religiösa högtiderna, omfattade just den verklighet, som den grekiska filosofin pekade på. I sitt omfattande författarskap vill han visa detta. Filons synsätt fanns redan tidigare i judisk apologetik. Ett av de viktigaste sätten att tolka skriften för att få den att återspegla grekisk filosofi var att använda allegori och symbolik. Texten i sig kunde ytligt sett tyckas primitiv och oinspirerad och även synas innehålla oacceptabla idéer, men genom att tillämpa allegori, kunde den bokstavliga betydelsen av orden läggas åt sidan, eller åtminstone ges en djupare mening. Tolkaren kunde alltså få texten att säga nästan vad som helst som tolkaren önskade få den att säga. När man senare kom fram till att pentateuken [=de fem Moseböckerna /övers. anm.] innehöll principerna för platonismen, kunde man basunera ut att dess författare Moses var den ursprungliga förkunnaren av universums sanningar – under Guds inspiration. Platon och hans grekiska tänkarkolleger förklarades ha fått sina idéer från Moses, genom de judiska skrifterna. Dessa måste de alltså ha läst (i grekisk översättning före Septuaginta!) innan de utformade sina egna filosofier. [Septuaginta = den grekiska översättningen av GT som skrevs ca 200 fvt. /övers. anm.] Den förste framträdande exponenten för detta djärva och fräcka påstående var Aristobolus från Alexandria, som tycks ha verkat runt mitten av det första århundradet fvt.

Filons relation till kristendomen har över århundraden utgjort ett problem för kristna apologeter. Å ena sidan visar han inte den minsta kunskap om Jesus eller den kristna rörelsen, trots att han skulle ha levt mer än ett decennium efter Jesu korsfästelse. Och ändå har hans idéer (som tidsmässigt ligger före Jesu verksamhet) en obestridlig släktskap med kristen doktrin. Förklaringen är naturligtvis att Filon representerar ett uttryck för tidens gällande filosofi, en synkretism mellan judiskt och grekiskt, och att kristendomen sedan formades av en liknande sammansmältning av samtida begrepp. Huruvida några av idéerna i den tidiga

kristna katalogen hämtades direkt från Filon är okänt, men båda tankeriktningarna kan reduceras till begreppet Sonen, den andlige förmedlaren mellan Gud och världen.

Uppfattningar om Gud och universum

I del två av huvudartiklarna, beskrev jag hur antikt tänkande hade kommit till den uppfattningen att en allra högsta Gud hade skapat och styrde universum. Men då denne Gud i filosofernas tankevärld blev mer och mer transcendent, uppstod problemet hur han kunde få någon kontakt med den lägre materiella världen. Lösningen blev att anta en mellanliggande gudomlig makt eller entitet, en emanation av den ultimata guden, en "hypostas" som fick en egen karaktär och identitet.

Stoicismen hade händelsevis inte detta problem, eftersom den uppfattade Gud som immanent i världen, praktiskt taget densamme som naturen själv eller hela universum. Den förnuftiga och styrande principen i naturen/universum sågs som Guds vilja och kallades av stoikerna för Logos. Människan hade en gnista av detta gudomliga förnuft inom sig – stoikernas "själ". På det viset var människorna en del av Guds natur; de var en integrerad del av den kosmiska världen, i evigt sammanhang med Gud.

För platonikerna å andra sidan, låg universums styrande kraft (Gud) utanför materien, med den synliga världen som endast en avlägsen ofullständig spegling av den sanna andliga verkligheten ovanför, vilket skapade ett "dualistiskt" (tvådelat) universum. Också platonikerna antog termen Logos, men de använde den på den mellanliggande kraften som tjänade som en länk mellan Gud och den lägre världen. Den första uppgiften för denna kraft hade varit skapelsen, en process i vilken Gud skapade idéer. Medhjälparen, en skapande aspekt av Gud som Platon kallade "Demiurgen", formade utifrån dessa idéer den materiella världen (liksom stjärnorna och de lägre gudarna). Logos definierades också som Guds avbild till vilken människorna skapades, och betraktades som en fortgående kanal för andlig kommunikation mellan gudomligheten och mänskligheten.

Platonikerna såg i allmänhet inte Logos som en personlig varelse, utan mer som en abstrakt kraft eller princip. Allteftersom platonismen utvecklades uppfattade man det som att Logos alltmer närmande sig den materiella världen, till "köttet". Plutarkos, i senare delen av första århundradet, förknippade Logos med frälsarguden Osiris, och betraktade en aspekt av Gud/Osiris som verkande inom materien (*Isis and Osiris*, 53f . se John Dillon, *The middle Platonists*, s.200.)

För somliga kom Logos att bli ett medel för frälsning och antog bestämda personliga karaktärsdrag. Ett mycket avslöjande dokument (*Tal till grekerna*), som slutligen har tillskrivits Justinus Martyren, är troligen produkten av hellenistisk judendom, kanske skriven av en grek som anslöt sig till någon sekt bland judar i diasporan. Här är något av det författaren säger om Logos och sin tro på honom. I denne författares tankar tycks Logos till sin natur ha blivit en personlig varelse:

"Kom och ta del av den enastående Sophia [Visheten] och bli undervisad av den gudomlige Logos... Den gudomlige Logos tar ständigt hand om oss ... du själ som har genomträngts av Logos kraft ... [Logos] gör dödliga till odödliga, människor till gudar ... Logos driver ut det hemska sinnliga lidandet från själen..." (Kapitel 5, från en översättning av Adolph von Harnack, citerad av E. R. Goodenough i *By Light, Light*, s.300).

Som Goodenough har påpekat, innehåller detta dokument inte minsta antydning om Kristus eller några tankar om kristendomen och ändå är det otvivelaktigt skuret ur samma intellektuella tygstycke. Vad vi har här är ett uttryck för en tro på en frälsande kraft förbunden med Gud, en gestalt som tjänar som hans förmedlare med världen. Begreppet ”Sonen” som en form av frälsare lever inom hellenismen, även om det, som här, är i judendomens perefieri.

Filon införde det platonska Logos i sin egen bild av universum, och kallade det för ”Sonen” och ”Guds förstfödde” (som i *De confusione Linguarum*, 146). Han inspirerades också av Visheten, förmedlaren i judarnas egen teologi. I en del bibliska och utombibliska skrifter var Visheten en personifierad aspekt av Gud och Guds agent för skapelse och frälsning, förexisterande med Gud i himlen. Filon gör henne ibland till Logos moder. Men ett sådant uttryckssätt tycks endast vara symboliskt. Säkert är att Filon inte föreställde sig någon inkarnation av denne ”Son” på jorden.

Filon kunde inte personifiera sin Guds förstfödde och inte heller göra honom till en så specifik figur som den andlige Kristus som fanns i Paulus tankar, eftersom hans judiska monoteistiska instinkt var för stark. Inte heller hade han några apokalyptiska böjelser och följaktligen föga intresse för idén om Messias. För övrigt var Filon en mystiker, en som hade upplevt, som han trodde, ett uppstigande till Gud; han antyder så intensiva religiösa erfarenheter att det får Paulus att låta jordbunden. Filons fokus på en platonsk tolkning av Abrahams Gud kan mycket väl ha omöjliggjort utvecklandet av trohet till eller känslomässig investering i en underordnad gudom. Därmed förblev hans ”förstfödde Son” huvudsakligen en abstrakt princip, den kraft genom vilken Gud verkade i universum.

Men Filon såg också Logos som en förmedlare, liknande kristendomens Kristus. ”Till hans Ordet (Logos), Hans viktigaste budbärare, som är högst i ålder och ära och Fadern till allt, har getts den speciella förmånsrätten att stå på gränsen [mellan de två världarna] och skilja det skapade från skaparen. Samma Ordet ber både med den odödlige som förbedjare för en plågad, dödlig mänsklighet och handlar som ambassadör åt härskaren, som styr över liv och död” (Från *Loebutgåvan*, s 385-7).

Logos makt kunde emellertid förkroppsligas hos människor, och därför kan Filon framställa Moses som den mest perfekta innehavaren av Guds Logos i människans historia. Moses är det närmaste Filon kommer i ”inkarnering” av hans Logos, och Moses blev hans egen gudomliga hjälte. Filon gjorde Moses till den främste länken mellan Gud och världen, den som hade mottagit Guds visdom och uppenbarat den för mänskligheten genom de judiska skrifterna. (Föga förvånande blir Moses i Filons händer en engagerad medelplatonist.)

Moses som en gudom ”by-proxy” tillfredsställde Filons behov av en tillgänglig personlig gudom. Men vissa andra judar hade inte samma strikta begränsningar visavi Gud, och kunde föreställa sig sin egen hjälte som en separat gudomlig varelse vid sidan av Gud i himlen. Från Logos i grekisk filosofi och Filons platoniserade judendom till Paulus Kristus Jesus är det mindre än ett stenkast.

Logos och Kristus

Det skulle vara omöjligt att här ge en summering av Filons filosofi. Inte heller han själv framställde den på ett ordnat sätt. (Inte heller är den fri från enstaka motsägelser). Men vi kan ta en titt på något av det han säger om Logos och notera de tydliga beröringspunkterna med kristna idéer.

E. R. Goodenoughs verk *By Light, Light: The Mystic Gospel of Hellenistic Judaism* (1935) är en grundlig, originell om än inte perfekt forskarbragd, före sin tid och sedd med misstroende av mindre begåvade forskare. Enligt Goodenough liknade Filon (och andra riktningar av hellenistisk filosofi) Logos vid en ström av ljusstrålning utsänd från Gud, med faser av avtagande glans, som formade en hierarki av Guds kraft och aktiviteter. Ett sådant utflöde från guden som blev till stödjande väsen, var en del av den antika utvecklingen av filosofin om det gudomliga; det ledde slutligen till det fantastiska påfundet gnosticismen där det överflödande "pleroma" (Guds fullhet) fyllde himlen och även trängde ner till den lägre världen.

Filon är inte konsekvent i hur han tillämpar termen Logos på sin bild av de olika emanationerna av Gud, för han var inte en noggrann, systematisk tänkare. Hur han behandlade begreppen i en viss skrift kunde vara beroende av hans senaste mystiska upplevelse. Generellt sett formades dock Filons skildringar av den judiska kulten och även av judisk historia och geografi, eftersom Filon var angelägen att visa att Guds verksamhet och universum återspeglades i judendomen och den judiska erfarenheten.

Liksom de flesta hellenistiska filosofer, trodde Filon att den högste guden var onåbar och obestämbär. Människan kunde nå Gud och förstå honom endast genom hans emanationer. Logos var Guds mellanhand, hans tanke uttryckt i begriplig form. Detta var tidens grundläggande religiösa behov, och Paulus Kristus, liksom den senare Jesus i evangelierna fyllde den viktiga funktionen att som Sonen uppenbara Fadern. För Filon var denna emanation, denna Logos, inte en separat gudomlig varelse. Den var snarare kontaktpunkten med Gud, precis som solens strålar och hetta är vår upplevelse av solen, även om solen i sig inte är nåbar.

Filon beskrev Logos som Guds "avbild", Guds "förstfödde", den förnämsta av hans emanationer. Genom denne "äldste Son" skapade han allt övrigt. Logos var Guds instrument vid skapelsen. I en idé hämtad från stoicismen, blev Logos den förbindande kraft som gjorde att allting i universum hängde ihop och fungerade. Och liksom i stoicismen var Logos det gudomliga fröet inom människan; eftersom Logos var Guds Son var alla människor Guds "söner". Emellanåt införlivade Filon denna genomträngande Logoskraft med den judiska lagen i dess ideala andliga form.

I kristna uttryckssätt kan man överallt finna grundläggande överensstämmelser med Filon. Paulus kallar Kristus "Guds avbild" (2 Kor 4:4); genom honom blir vi "Guds söner" (Gal 4:5-7). Lagen – för Paulus en ny, som ersatte den gamla – är förkroppsligad i Kristus. Kristus är skapelsens instrument ("av vilken allt är och till vilken vi själva äro" /1 Kor 8:6). Författaren till Kolosserbrevet (1:15-20) kallar också Sonen "den osynlige gudens avbild ... i honom skapades allt i himlen och på jorden ... alltsammans äger bestånd i honom." Hebréerbrevet förklarar, i ett överflöd av platonskt bildspråk (1:2-3), att Sonen har skapat världen och är "hans härlighets återsken och hans väsens avbild" osv. Och naturligtvis finns i dessa textexempel inte någon identifikation med en Jesus från Nasaret eller mänsklig predikant av Guds rike.

Även den senare treenigheten har sin föregångare hos Filon då han emellanåt grupperar Guds krafter, och hans andra hierarkier av gudomliga emanationer i tre delar. Filon betonar att dessa är aspekter inom en enda enhet. I mer än ett av sina verk (ex. *De Somniis*) betecknar han Logos som "överstepräst", och förebådar därigenom Hebréerbrevets centrala uppfattning av den himmelske Kristus. Varken Paulus eller Hebréerbrevet använder termen "Logos" men deras Kristus bär alla de karaktäristiska dragen hos denne gudomlige entitet som står ett steg från Fadern.

Några hävdar att kristendomen skiljer sig från Filon och andra hellenistiska filosofier genom att den låter sin Son inkarneras till jorden och gör honom till en personlig frälsare. Men Filon skapade sin egen frälsare i gestalten Moses i vilken Logos hade ingjutits. Trots att Filon inte framställde Moses som strikt gudomlig (vissa kommentatorer påstår att Filon faktiskt gjorde det), så var det Logos, som genom Moses försåg mänskligheten med kunskap om och tillgänglighet till Gud och således frälsning. För Filon kom frälsningen genom mystisk kommunikation med Gud, vilken uppnådde sin högsta form vid döden. Jämför Paulus i Filipperbrevet 1:23: ”Ty väl åstundar jag att bryta upp [från köttet] och vara hos Kristus”

Filon skrev t.o.m. en bön till Moses, som bär stor likhet med böner framställda av kristna mystiker till Kristus:

”O helige vägvisare, var vår förkunnare och vaka över våra steg ... led oss till det gömda ljuset av helgade ord ... visa för oss det vackra, osynligt för de oinvigda.” (*De Somniis*, 167)

Moses hade upplevt, säger Filon (*Quaestiones et Solutiones in Genesin*, 46) en andra födelse som inte hade någon moder utan endast ”alltings Fader”. Och vid sin död genomgick Moses en transfiguration och gick helt upplyst in i Guds närvaro. Parallellerna till det kristna porträttet av Kristus behöver knappast nämnas.

Filon ser Logos i himlen som ”ett ständigt bedjande ombud för den dödliga människan till den odödlige Guden” (*Divine Matters*, 205): Detta är en exakt parallell till en av Kristi roller, den i första Johannesbrevet 2:1. En roll som Filon emellertid inte tilldelade sin Logos eller sin Moses var den som offer. Paulus och den gren av den kristna rörelsen som han representerade behövde en försonare, ett offer för synden – eller kanske, vid ett tidigare stadium än Paulus (representerad av den filippiska hymnen), en paradigmiskt offrande figur vars upphöjelse skulle garantera de troendes egen. Slutligen blev kristendomen den rörelse som utformade idén om en offrande frälsare. Om man ser generellt var detta det viktigaste ”framsteget” (om vi vill kalla det så) från Filon och hellenistisk filosofi. Filon, å andra sidan, representerar judisk optimism och positiv teologi när den är som bäst, delvis tack vare en hälsosam dos av grekisk anda.

Judisk personifierad Vishet

Det tidigare citatet från Hebréerbrevet ligger mycket nära en passage i det viktigaste icke-Filonska dokumentet som överlevt från judisk hellenism, ett dokument som nästan säkert skrevs i Alexandria under Filons livstid, men inte av honom. Det är Salomos Vishet, som finns som apokryf i de flesta GT. Denne okände författares verk kom i slutet av en lång judisk tanketradition om den gudomliga Visheten.

Judendomen hade sin egen förmedlande gestalt som går århundraden tillbaka, säkerligen lika gammal som Platon. För judarna blev Gud aldrig helt onåbar – vid tiden som följde på exilen presenterade skribenter en Gud som gav sig själv tillkänna och verkade i världen genom en del av sig själv kallad ”Visheten”. Denna var emellertid inte en ”Son” till Gud, för Visheten var en kvinna. (Det grammatikaliska könet på ”Visheten” är femininum på hebreiska.) Det är möjligt att en av hennes föregångare, före exilen, var maka till Jahve, genom påverkan av omgivande semitiska religioner.

Visheten fick en egen status och personlighet. Några forskare hävdar att hon aldrig var något mer än en poetisk personifikation av vissa aktiviteter hos Gud, men det språk som användes

av henne vittnar om mer än så. Helmer Ringgren, vars nyskapande bok *Word and Wisdom* (1947) är vida citerad på detta område, säger (s.104) att Visheten inte var en abstraktion utan ”en konkret varelse, självexisterande vid sidan om Gud”.

Den personifierade Visheten representerar också en del av en vitt spridd tendens i Främre Orientens religioner; att klä av en gudom vissa aspekter och göra dem till separata gudomliga figurer. De började livet enkelt som egenskaper hos en högre Gud, men genom tankar och berättelser fick de gradvis egna liv. Detta var inte ett uttryck för fenomenet ”förmedlare” eftersom de högre gudarna inte var transcendent. De delegerade helt enkelt makt alltför effektivt och förlorade då delar av sig själva i processen. (Dessa separata aspekter kallas ”hypostas” och processen ”hypostasering”). Vi ser en mellanform av hypostasering i ”Ordet” och ”Den älskade” i Salomos Oden och en fullt utformad hos Paulus Kristus Jesus och tidig kristendom.)

Visheten kan också ha förts fram i rampljuset av ett skrivetablissemang som önskade motverka fascinationen för den fenisiska gudinnan Ishtar. Den senares sexuella personlighet och utsvävande kult hade länge utgjort en influens på Israel. Ett sätt att undergräva inkräktarens dragningskraft var att låna hennes drag och göra dem till något som kunde accepteras och kontrolleras. Figuren Visheten har sannolikt erhållit drag av en censurerad Ishtar.

Om Visheten utvecklades egna ”myter” om hur hon kom till jorden, även om det aldrig fanns en tanke på att hon fysiskt skulle inkarneras. Det här är vad GT:s Ordspråksboken säger om henne:

” ..vid ingången till staden där man träder in genom dörrarna, höjer hon sitt rop: Till eder i män vill jag ropa ... jag visheten är förtrogen med klokheden och jag råder över eftertänksam insikt [Ishtar hade också stått vid porten till sitt tempel, men hennes förföriska rop hade varit lite mer provokativt.] ...Herren skapade mig såsom sitt förstlingsverk, innan han gjorde något annat Från evighet är jag insatt från begynnelsen, ända ifrån jordens urtidsdagar...då fostrades jag som ett barn hos honom... saliga äro de som hålla mina vägar” (från 8:1-36).

Två viktiga aspekter av Visheten framhävs här. Först är hon ”förexisterande” dvs. hon var hos Gud i himlen före världens skapelse. Och hon förknippas med Gud i skapelsearbetet. I en tidigare vers, 3:19, görs det klart att Visheten tjänar som ett instrument i skapelseprocessen:

”Genom vishet har Herren lagt jordens grund, himlen har han berett med förstånd.”

Det finns två viktiga attribut som ges den andlige Kristus i Paulus tänkande, förexistens och en roll i skapelsen, och dessa attribut är vanliga också på andra håll.

Baruk 3:38 ger oss en ledtråd som kan ha haft en djupgående påverkan på den senare utvecklingen, även om den ursprungligen var avsedd som en referens till Toran (”Lagen” som innehöll de fem bibliska Moseböckerna vilken de flesta rabbiner ansåg identifierad med Visheten): ”Sedan visade hon sig på jorden och levde där bland människorna.”

Var detta ett steg på vägen till att föra en annan ”hypostas” av Gud – Sonen – ner på jorden? Kanske författaren till Logoshymnen, som upptogs som en prolog till den slutliga versionen av Johannes evangelium, gjorde den till en inkarnationssång: ”Och Ordet [Logos] vart kött och tog sin boning bland oss” (1:14)

Å andra sidan hade författaren till ett av de dokument som ingick i den sammansatta första Henoksboken, en produkt av en apokalyptisk judisk sekt någon gång under första århundradet, en mer pessimistisk syn på Vishetens sejour på jorden (42:1-2): "Visheten kom för att bo bland människobarnen, men fann ingen bostad; då vände hon åter till sitt hem och intog sitt säte bland änglarna."

Influerade den grekiska filosofin den tidiga utvecklingen av den judiska Vishetsgestalten? Det är svårt att säga. Men vid tiden för uppkomsten av Salomos Vishet, kan vi se en klar och exotisk blandning av Visheten och Logos. Visheten är nu den gudomliga kraft som är aktiv i världen, anden som genomsyrar och styr allt. Hon är Logos, men utan det namnet. Hon är Guds "tronpartner", på ett steglängds avstånd från Kristus sitter hon på Guds högra sida. Också hon är förexisterande, en skapelseagent. Och beakta denna passage från 7:22-30:

Hon är ett utflöde från Guds makt,
 hon strömmar kristallklar fram ur allhärskares härlighet.
 Därför kan ingenting orient komma henne nära.
 Hon är ett återsken av det eviga ljuset,
 en klar spegling av Guds verksamhet
 och en avbild av hans godhet

Detta tänkande är klart återspeglat i de öppningsverser (se tidigare) i Hebréerbrevet som definierar Sonens natur som "Guds strålgång" Guds avbild och uppehållare av universum. Detta dokument kommer antingen från Alexandria eller från någon palestinsk krets med nära förbindelse med den egyptiska staden och dess filosofi.

Den kristologiska hymnen i Kol 1:15-20 (som nämnts tidigare) är präglad av samma slags bildspråk: Sonen som förexisterande avbild av Gud, en kraft som skapade universum och nu håller den samman.

Paulus säger att Kristus "är själv avbilden av Gud" (2 Kor 4:4) och i 1 Kor 8:6 har han detta att säga:

"så har vi bara en Gud, fadern från vilken allting utgår och som är vårt mål, och bara en herre, Jesus Kristus genom vilken allt är till och genom vilken vi är till".

Paulus och andra tidiga författare talar om Kristus med exakt samma språk som vi finner i den vidare filosofiska världen, både den grekiska och den judiska. Deras föreställning om den andlige Sonen har införlivat drag och roller från både Logos och den personifierade Visheten. När Paulus läser Skriften och föreställer sig att han blir inspirerad och ser Guds Son, bygger han på framträdande idéer i tiden och på det djupa arv som ligger bakom dem.

Naturligtvis inser forskare till stor del detta, men hävdar att alla dessa allmänt spridda idéer handlade om Jesus från Nasaret, att de var "tolkningar" av honom. Bortsett från att man undrar hur en sådan process kunde ha ägt rum i en judisk miljö, ger oss skrifterna själva ingen antydning om att en sådan tolkningsprocess av en nyss levande människa har pågått. Man undrar också hur en sådan tolkning kunde anförts av så många författare i så många dokument, utan att en enda gång identifiera objektet för tolkningen. (Se "Efterskrift" i huvudartiklarna för en fylligare diskussion i denna fråga).

D. Moody Smith har noterat (i *Harpers Bible Dictionary* under "Logos") att "det står inte alldeles klart varför en människa sänd från Gud, inte ens Israels Messias, skulle ha spelat en

sådan roll”, med referens till Logos roll som Guds agent vid skapandet av världen. Han har så rätt. Att just judarna skulle tillskriva en korsfäst predikant skapandet av universum, är en minst sagt löjlig tanke. Naturligtvis gjorde de inget sådant. De tilldelade den andlige Sonen i himlen den rollen. Tänkare före dem hade på samma sätt gett rollen till Guds Vishet och den förmedlande Logos. Först när den himmelske Sonen senare troddes ha kommit till jorden och levt ett liv vars beståndsdelar man kunde hitta i Skriften, kom en historisk man in i bilden.

Salomos vishet låter oss också se att tiden var mogen för Logos och Visheten att göra en resa till världen. Den tidigare fru Visheten i Ordspråksboken, som ”stod vid stadsporten och ropade”, talar otvivelaktigt metaforiskt, i andlig mening, för vid perioden omedelbart efter exilen var det för tidigt att ens föreställa sig begreppet inkarnation. Men vid sekelskiftet fanns ett akut behov både bland judar och greker av att en transcendent gud sände sin representant, sin uppenbarare. Så mycket av världen var ofattbar. Krig, konflikter och onda andar tycktes ta överhanden. Mänskligheten letade desperat efter hjälp, ledning och snar frälsning. Behovet återspeglas i rader som dessa, även om denna författares uttrycker sig optimistiskt (Salomos Vishet 9:10):

Sänd ut henne från din heliga himmel,
låt henne komma från din härlighets tron
och arbeta vid min sida,
så att jag kan lära mig vad som gläder dig.

I vissa judiska kretsar sågs Visheten göra just detta. Man tänkte sig henne som sändande till budbärare. Dessa ”envoyéer” anförtrorde hon sin undervisning, vilken uppenbarade Gud, hans önskningar och gärningar. Den omfattande visdomslitteraturen i Skriften och andra dokument sågs som inspirerade av den personifierade Visheten. Ibland presenterades de som hennes direkta ord, som i delar av Salomos Oden. Den grupp som producerade det första lagret av Q-dokumentet arbetade också som Vishetens envoyéer (se del tre av huvudartiklarna), och de utvecklade idén i en ny riktning, som gav näring åt skapandet av den historiske Jesus.

Paulus Kristus var också utsänd, en gudomlig Son som var förmedlare av Guds uppenbarelse och som Paulus kallar ”Guds kraft och Guds vishet”. (1 Kor 1:24). I någon dimension hade denne Son utfört en försonande handling. Hittills hade allt detta skett på andlig väg, i andliga dimensioner. Snart skulle detta inte vara tillräckligt.

I hellenistiska synagogor

Innan vi lämnar Alexandria med dess uppbåd av kristna stamfäder, kan vi ta en snabb blick på en samling skrifter som inom sig tycks bära spår av en evolution, som kartlägger tillväxten av den kristna organismen från livmoderstadiet till barndomen. Här finns avslöjande spår av felande länkar i den fossilliknande dokumentationen. Passande nog har dessa skrifter begravts i senare kristen jord, i de Apostoliska Konstitutionerna från fjärde århundradet.

För nästan hundra år sedan upptäcktes att många av de kristna bönerna, som finns i Bok 7 och 8 i denna samling av kyrkolagar och liturgi, är hämtade från mycket tidigare judiska synagogeböner. I många fall har kristna fraser blivit grovt infogade i original som klart saknade något kristet innehåll. Dessa interpolationer kan variera, från några få enkla ord, som ”genom Jesus din Son”, till flera rader som baseras på evangeliematerial. Några tycks mer primitiva än andra och hela processen har otvivelaktigt pågått under en lång tid, och återspeglar flera stadier i den kristna trons evolution.

Goodenough (*By Light, Light*, s.306f) och andra finner likheter i bönerna med Filons judisk-hellenistiska miljö och placerar dem i Alexandria. Andra (såsom D. A. Fiensy, *The Old Testament Pseudegrapha*, vol 2 s. 671f) för fram synagogorna i Syrien som alternativt hem för liturgin. Det som är särskilt intressant med dessa böner är inte de tydliga, evangelieberoende tilläggen gjorda av en fullt utvecklad kristenhet vid ett senare stadium, utan de mer subtila dragen som pekar på ett tidigare utvecklingsstadium.

Vid sidan av t.ex. en typ av tillägg som namnen Kristus och Jesus, finns det referenser till Guds "Ord" eller Logos, vilka båda fyller en liknande roll. Passager som "Alla varelser skapade av Dig Logos" och "Du är Fadern ... grunden till förmedlarens skapande" (*Apostoliska Konstitutionerna* VII, 35, vv. 5 & 10) tycks vara delar av den ursprungliga texten tillkommen i judiska kretsar, som, liksom Filon, såg skapelsen som utförd av en mer abstrakt princip. I en annan bön (VII, 36, v. 1) har denna idé nått ett mer kristet stadium: "O Herre ... du skapade kosmos genom Kristus." (Kristus kan vid detta stadium fortfarande vara en ickehistorisk gestalt.)

De ursprungliga bönerna (t.ex. VIII, 12, v.7) prisar Gud för att ha fött "din ende Son, Gud Logos, den levande Sofia, den förstfödde av alla varelser, ängeln i Ditt stora råd och Din Överstepräst, också Kungen och Herren över all andlig och förnimbar natur, som var före allting genom vilken allting blev till." (I de Apostoliska Konstitutionerna är denna bön placerad i munnen på Jakob Sebedeus son från evangelierna!)

Eftersom det inte finns något specifikt inskott som förknippar sådana idéer med en Jesus (historisk eller ej), kan vi se detta som en återspeglning av en mycket typisk filonsk filosofi, som inte har något att göra med kristendomen, trots nära paralleller till en del nytestamentliga uttryck. Från detta tidiga stadium av Logos, Sofia och Förmedlaren, ser vi "Sonen" utvecklas och få namnen "Kristus" och "Jesus", och senare tillkommer evangeliemytologin som ett lager över den tidigare liturgin. Flera lager existerar alltså sida vid sida i dessa böner.

Bönerna i sin ursprungliga judiska form dateras vanligen till efter mitten av andra århundradet (exempelvis av Fiensy, op.cit.s. 673) men denna datering är inte övertygande. Även om delar av ordförrådet sägs ha likheter med Aquilaversionen av det grekiska GT, publicerad runt 135 vt, kan några eller alla bönerna ha haft tidigare versioner eller rötter, och de kan ha skrivits vid olika tidpunkter. Inslagen från Filon och Visheten tyder i själva verket på en tillkomst omkring år 0 i Alexandria. Det är också möjligt att man vid kopiering av texten ändrat ord, något som är vanligt förekommande i äldre kristen dokumentation. Om interpolationer kan göras, så kan också ordförrådet uppdateras! (Om detta är fallet här, så har det lyckligtvis inte gjorts konsekvent.)

Av allt detta följer att det är något fel med standarduppfattningen som ser dessa böner som "övertagna" från judiska källor av senare kristna grupper samt ändrade och anpassade. Bönen från vilken ovanstående citat är hämtat (den som tillskrivs Jakob) skulle knappast ha övertagits av en kristen sekt som bekänner sig till Jesus från Nasaret. Om medlemmarna i en sådan sekt av något skäl infört en främmande judisk hymn av det här slaget, skulle de sannolikt ha ändrat den grundligare, för att göra den mer relevant kristen. Nej, om sådant material användes av kristna grupper, kan det bara vara för att det kändes naturligt som det var, vilket betyder att sådana uttrycksformer fanns i deras egen bakgrund. För att uttrycka det på ett annat sätt; en sådan liturgi antyder att kristna grupper utvecklades från de hellenistisk-judiska grupper som från början hade producerat denna liturgi. Det var judar som antagit den "kristna tron" dvs. de applicerade den gamla Son-Logos-Visdomsfilosofin på en andlig

Messias som blev mer personifierad, mer sofistikerad – slutligen en som rent fysiskt hade inkarnerats och lidit döden. (Denna utvecklingsprocess inom en särskild grupp kan ses i min analys av tankeutvecklingen om Sonen i första Johannesbrevet: Se Supplementärartikel nr 2: En lösning till första Johannesbrevet.)

Dessa förändringar i teologin kom successivt, och motsvarande ändringar i liturgin gjordes bara om det kändes nödvändigt. Tidigare uttryck tenderade att nytolkas utifrån de nya tankebanorna och ansågs fortfarande relevanta utan att man behövde ändra ordalydelsen. Om ”Kristus” växte ut från Logos och Sofia, kunde en sådan tidigare terminologi tillåtas vara kvar.

Ett av de mera extrema inskotten (VII, 38, v.7) tackar Gud (”genom Kristus”) för att ”du har befriat oss från Kristusmördarnas kätter”. En sådan interpolation är indikation på dessa böners anpassning över tiden. Om en kristen grupp skulle ha känt en sådan hätskhet mot judar från början, är det knappast troligt att de skulle ha infört en samling judiska böner. De skulle säkerligen inte ha låtit alla de pro-judiska stämningar som genomsyrar den omfattande liturgin stå kvar. Bara om vi antar en församling i utveckling, som integrerat dessa böner med sin egen identitet och hamnat i en sådan anti-judisk attityd i ett senare stadium, kan vi förstå en sådan situation.

Kristendomens vagga?

Snarare än resultatet av en plötslig offensiv av proselyter från Jerusalem som utgått från en enskild händelse och historisk figur, framstår den kristna tron i Alexandria som en filosofisk utveckling inom djärvare judisk-hellenistiska kretsar i staden. Alexandrisk kristendom har faktiskt under ett och ett halvt århundrade gått sin egen väg och den ledde i gnostisk riktning. Som Walter Bauer har påpekat i *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity* (s.44) kommer ett första tecken på en ”ortodox” kyrklig närvaro i Egypten först mot slutet av andra århundradet. Den tradition som beskrivits av Eusebius, att aposteln Markus skulle ha predikat i Egypten, etablerat kyrkor och utsett en rad biskopar, är högst misstänkt. Den kan vara ett påhitt avsett att fylla ett tomrum, inte mer pålitlig än Eusebius deklaration att Filon hade kontaktat Petrus i Rom!

Kan vi istället anta att en ännu starkare kraft verkade i andra riktningen? Hebréerbrevet är, trots att det allmänt betraktas som en palestinsk (eller kanske syrisk) produkt, klart utformat i Filons medelplatonska stil. Tveklöst har brevet influerats av de sublimes stämningarna i Alexandria. Och vilken judisk-hellenistisk miljö gav upphov till Paulus syn på den andlige Kristus? Om Apostlagärningarnas tradition att Paulus kom från Tarsus är riktig, skulle det kunna göra norra Syrien, närmare bestämt Antiokia, till den troligaste smältdegeln för Paulus idéer. Det närliggande Edessa kan ha producerat Salomos Oden, kanske något senare än Paulus. I den antika världen förekom en omfattande handel med idéer och annat mellan Alexandria och Antiokia, med passage genom Palestina. Om de flödande idéerna i Filons stad, från Filon själv eller kretsar där han verkade, spred sig den inarbetade riktningen norrut, kan Alexandria faktiskt ha varit kristendomens sköte.

Handeln hade varit igång mer än ett sekel, och utvecklingen inom vissa judiska kretsar av begreppet en gudomlig förmedlare kunde ha sjudit en tid över hela Levanten, innan Filon fick det att koka och kanske lade grunden till födelsen av en ny rörelse. Att strömmarna rörde sig utåt från Alexandria bestyrks av Paulus och Apostlagärningarna, i deras bild av aposteln Apollos. ”Väl insatt i skrifterna” (säger Apg 18:24), representerar Apollos ett mellanstadium, ett steg efter Filons opersonliga Logos. Apollos tycks ha predikat om en ”Vishet”-Messias, en

andlig kunskapsuppenbarare. Hans budskap gjorde anspråk på att skänka omedelbar uppståndelse och frälsning till hans korintiska anhängare (se Supplementärartikel nr1: ”Apollos från Alexandria och det tidiga kristna apostolatet”).

Men Apollos hade föga sympati för ett slag av konkurrerande predikanter, som hade härlett en helt annan Kristus genom läsning av Skriften. Minst sympati hade han för den besvärlige lille mannen från öster, som hade kommit till korintierna något senare och fått dem att acceptera en Messias på ett kors, en Son som hade dött och uppstått från döden – ett dåraktigt slag av s.k. visdom. Det är inget tvivel om att den högmodige Apollos, från den strålande staden vid Nilens delta, vars lärdom var ööverträffad och där de stora idéerna i tiden alstrades, skulle ha blivit mycket förvånad att upptäcka att han själv skulle sluta som en fotnot i historien, medan de dunkla nymodigheterna från den envise Paulus från Tarsus slutligen skulle fortsätta att forma västvärldens öde de kommande två millennierna.